

les alqueries pèdia

Fitxa per lesalqueriespèdia / Museu de memòria oral

Nom/Cognom	Delfina Llorens Martí
Data de naixement	1933
Títol	Delfina Llorens Martí, vivències d'una dona treballadora
Categories	Dona, família, treball, Guerra
Data i lloc de l'entrevista	22 de febrer de 2018, casa de l'entrevistada
Entrevistador	Nelo Vilar
Enllaç	https://youtu.be/ZsPYITSWlek
Extracte	https://youtu.be/Qml8WfHGr6Y

Ens havien recomanat molt que parlàrem amb Delfina i vam entendre prompte per què. Té moltes i molt bones històries que contar, però a més la seua visió és la d'una dona treballadora, des que era una xiqueta que estava *en casa en amo*; una versió que generalment és difícil d'aconseguir i que ha aconseguit commoure'ns. Tota una vida de treball que expressa amb tanta dignitat com humilitat. Seguiríem xarrant amb ella indefinidament, i, si podem, no ens perdrem *El fantasma de l'òpera*.

SINOPSI:

Delfina Llorens Martí ens parla de la seua infància al Casino Nou i l'adolescència treballant *en casa en amo*; de la Guerra, de coses curioses com els conflictes que causaren les dones evacuades de Nules, i en general de la visió d'una vida de dona treballadora, amb totes les especificitats que açò comporta: de salut, de criança i de supervivència.

RESUM / TRANSCRIPCIÓ:

Quan comencem a gravar està parlant-nos de quan els seus pares estaven al Casino Agrícola, després van obrir el Casino Nou, que estava prop de l'actual ajuntament, i els seus pares hi van anar de conserges; allí es va criar ella, de braç en braç dels clients; tenia dos o tres anys. De

vegades li deien “-Fes fuera ropa!”, i ella “No, que no porte potons (pantalons)!”. Quan aquells homes es van fer majors li deien: “Ai, tantes surres que t’hem pegat en eixe cul!” [rialles].

Delfina Llorens Martí naix l’any 1933; és de les Alqueries, com els seus pares. Son pare era llaurador, després de la Guerra es van fer revenedors, son pare va comprar un animal, duien llenya d’ací a Burjassot, Godella, Massalfassar, Albuixec i altres pobles, i cara ací es portaven cebes i creilles per a vendre als mercats. Als pares els agradava molt el negoci. Quan va nàixer el seu germà a sa mare quasi li va costar la pell, va estar un any a l’hospital; el xiquet pesava cinc o sis quilos, el part va ser molt llarg i complicat, pensa que es va constipar i se li va fer una pleura [un vessament pleural]. La van passar a l’hospital i *la van donar mortal*. Aleshores el pa era de *serradura*.

Son pare i son tio van ser Guàrdies de seguretat a València durant la Guerra i en acabar la comesa els van tancar en un camp de concentració. Entre unes coses i altres va tardar a tornar a la faena, si no s’haguera fet *rebutgero* i haguera fet negoci. Delfina tenia 9 anys quan va morir son pare, [5 min.] un 13 d’octubre, quan al seu germanet li faltava un mes per fer dos anys. Es porten 8 anys [ella concebuda abans i ell després de la Guerra]. Durant la Guerra van anar evacuats a Montcada fins que es va acabar. A sa casa havien estat allotjades dones de Nules que els ho van destrossar tot. Les cases del seu avi estaven noves, de fet sa mare no deixava que son pare posara la petaca damunt de la taula per a que no li la ratllara; les nuleres en canvi escuraven i posaven l’obra damunt de la taula, van fer pols la fusta. Els ho van robar tot, van haver d’anar sa mare i sa tia a la Mina perquè s’enduïen les *mecedores* dalt d’un carro. Sa tia era valenta, les va amenaçar i les van recuperar. Els matalàs de llana eren nous i estaven molt acurats, perquè son tio era matalasser, i els van fer desaparèixer. A més a més els soldats els van destrossar els mobles.

Després del Casino Agrícola, on els avis van ser conserges molts anys, van agafar el Casino Nou, que estava on està ara l’ambulatori; aleshores era Centre Obrer. Hi treballava sa mare, les ties fadrines... Feien festes, carnestoltes i de tot. Estant al Casino Nou va vindre la Guerra. Recorda que un diumenge se n’havien d’anar al Secà per fugir dels bombardeigs. Sa mare es va deixar roba, paneretes amb menjar, i va caure un projectil i allò va desaparèixer tot. Vora l’ajuntament i la sèquia anava una “acera” fins a la via: era el camí. Allí tenien la casa i una barberia davant, tot el veïnat eren com una família.

En arribar la Guerra son pare se’n va anar al front i es van quedar sa mare, l’*abuelo* i les seues ties. La dona de son tio, germana de sa mare, es va quedar amb la sogra i les cunyades; amb els seus cosins es van criar com a germans. Quan va acabar la Guerra van tornar i sa mare va arreglar papers per traure els homes del camp de concentració; a son pare enseguida li van aconseguir avals per eixir, [10 min.] però per a son tio van tardar més; son pare no va voler eixir fins que eixquera l’altre. “Hem entrat els dos juntets i hem d’eixir els dos juntets”. No havien fet res de mal.

Al Casino Nou son pare ajudava a tothom. Pel tema de la política hi havia gent amb altres idees i de vegades *es parlaven coses*; els altres estaven acovardits. Son pare quan es feia hora d’anar-se’n i veia que no se n’anaven els deia “Que teniu por d’anar-vos-en a casa? Jo vos *acompanyaré!*”. Hi havia gent amb la llengua molt solta. A algunes persones les van matar després per dir coses que no calia que les hagueren dites. De vegades, diu, ho van pagar justs per pecadors.

A tot açò, sa mare té el xiquet i passa un any a l’hospital. Després li donen l’alta amb dos tubs de goma darrere a les costelles, perquè supurara. Un dissabte se li’n van eixir els tubs. Van

anar al metge, que era cap de la Falange, i no estava en casa. El dilluns quan va anar a visitar-se a l'hospital ja no li van entrar els tubs. Per dins anava ressanant, li van dir "*La primera vegada la vam salvar però ara no sabem si la salvarem*". Sa mare tenia molt bon caràcter, la volien tota la sala: era molt alegre, tot el que li donaven les mongetes anava cap a dins, no deia a res que no. Les mongetes li deien: "*Se cura vostè, no els metges ni mosatros, se cura vostè assoles*". Esta segona vegada es va salvar perquè se li va aparèixer com un flegmó i se li va rebentar quan anaven a operar-la. Ella va cridar a la mongeta: "*Jo estic en un xarco*" que va arribar fins al pis. No va ser menester operar-la, només li van llavar la ferida. A l'any d'estar en casa, que la van donar com un "moble de luxe" ("*per a mirar-lo i no tocar-lo*", li van dir els metges), quan Delfina va prendre la comunió, poquet després son pare, amb dos còlics que va tindre, per culpa d'aquell metge, cap de la Falange, es va morir. Se li va perforar l'apèndix dins de casa. Sa mare li deia al metge que era l'apèndix. Este li ficava el dit a la llengua i li diu "*Encara li queda saliva*", i sa mare "*Pues sí, s'ha begut no sé quantes botelles d'aigua de Vichi!*". A última hora li va dir "*En un carro o conforme siga que el porten a l'hospital*", i sa mare **[15 min.]** "*No, el meu home en un carro no anirà a l'hospital*". El van dur en taxi [*que havíem estat veient en fotos*], Delfina recorda la careta del pare per la finestra, el va veure molt malet i va anar tot el camí fins a Castelló plorant "*com una magdalena*". Li van donar de vida fins a les quatre del matí, i a les quatre es va morir. Aleshores els hospitals eren una sala gran d'homes i una de dones, amb llits encarats. Hui aquell és l'Hospital Provincial de Castelló. Allí va morir son pare, després de donar dos vegades mortal a sa mare. El metges no la deixaven passar a la sala d'homes, però les mongetes, com ja la coneixien i la volien tant van dir "*No, ella d'ací no se'n va*". Son pare es va morir parlant amb sa mare del que volien fer quan ell estiguera bo -sa mare sabent que anava a morir-se. El germà de son pare estava amb ella.

Sa mare va haver de fer de tot: anar a l'estraperlo, posar una paradeta on és ara el Consum, que era cine -primer havia sigut magatzem, després els amos se'n van anar a treballar a la Pobla Llarga i s'ho va quedar el pare d'una amiga, el *tio Eufrasio*. Sa mare anava a netejar el cine, ella anava a ajudar-li. Allí feien revistes, *varietés* i cine. Hi havia un piano, diu que estava "*loca pel piano*", sempre li ha agradat la música. A la seua manera va aprendre a tocar el Cara al sol, que és el que hi havia aleshores. Després va anar a l'*almacén*, i, quan va faltar la dona del bar de Campos deixant cinc xiquets, van vindre plorant a demanar-li si voldria anar a ajudar, per què la mare de la difunta era velleta. La mare de Delfina va anar a parlar amb l'encarregat del magatzem, que era cosí germà de son pare (de la família dels *Rullets*); allí pràcticament feia d'encarregada, però li van deixar que se n'anara. **[20 min.]** Pràcticament feia una obra de caritat. Quan Delfina venia a casa des de Vinalesa [*com ara vorem*], anava a escurar-li les cadires del casino.

Va anar a escola fins als 10 anys, i només després de Guerra. El germanet el va criar la germana de sa mare, amb biberó; son pare treballava i ella estava amb sa tia i el xiquet, i anava a escola quan podia. "*El que vaig aprendre entonces és el que sé*": llegir i escriure i poc més. A escola anava on està ara la 3a edat: dalt assajava la banda i allí era l'escola, a una part els xics, a l'altra les xiques. Ara és la biblioteca. Diu que plorava perquè no podia anar a escola. Tampoc no era de les tontes. A la fi del curs feien obretes de teatre i ella era la protagonista.

Dels dotze als 18 anys va estar en casa en amo a Vinalesa [*un poblet de l'horta de València*]. Als 18 va ser festera; sa mare va anar a dir-li que la Comissió de festes li havia demanat que fóra festera; com no li venia bé ficar-se en *gastos de trages* i demés, li van dir que s'encarregarien ells. Aleshores traïen festeres dels carrers: Sant Roc, Niño Perdido, Sant Joan, Sant Ramon i la Gràcia, i després la regina era general, *per a tots els carrers*. Els carrers no estaven complets,

eren cases exemptes a cada pany, cada una amb la seua figuera davant i la seua cisterna, el galliner, la parra... El seu avi tenia una llumeta a la parra i en estiu sopaven baix d'ella, feien la vida al carrer. Les veïnes esmorzaven baix de la figuera. La cisterna de l'*abuelo* Pasqual, el coeter, era la millor de tot el carrer, venien al dinar a omplir la botigeta de l'aigua fresca a la seua cisterna.

L'avi era coeter, dels *Martins*, i els seus descendents són propietaris de la coneguda pirotècnia de Borriana *Reyes Martí*: [25 min.] són nebots del seu avi.

Estar en *casa en amo* suposava ser criada per a tot. Els "amos" eren uns vellets, quan va arribar li van dir a sa mare "*Si ella se porta bé serà l'ama d'esta casa*". Va arribar per Sant Pere. Era una família de llauradors, tenien carro i animal, dos camps prou grans; ella "*feia el paper de dona i era una xiqueta*". L'*abueleta* la va agarrar *de bracillo* i li va ensenyar les tendes i totes les coses. A la sendemà d'entrar en aquella casa collien les creïlles, van anar amb un netet de l'*abuelo*, d'un any més que ella, a plegar creïlles. "*Això el segon dia d'estar allí*". Però ho *disfrutava*. Aquell xiquet eren sis germans (cinc xics i una xica), encara té contacte amb ell, era *acòlic*, i aquell dia va començar a cantar una cançó que s'estilava: "*Hay que ver la inteligencia que tienen hoy las mujeres*", i de tant en tant li tirava un terrosset o alguna cosa. Eren xiquets i es van criar com a germans. I així amb totes les xiquetes: elles anaven a escola a les monges i ella era una criadeta. Totes es volien, era un altre món, innocent, no hi havia picardia i estava molt a gust.

A l'any d'estar allí l'*abueleta* va caure mala; a l'estiu feien la conserva de la collita i va tindre un còlic. Al millor seria més jove que ella ara, però "*va passar lo seu*", se li van morir dos filles joves. Es van deixar, una, xica i xica, l'altra un xic. Delfina cuidava a l'*abueleta*, perquè la filla, amb sis de família, tampoc podia fer tot el que volia. El metge li deia: a tal hora la medicina, l'alimentació i tot... la cunya, llavant-li el "*culito*", cuidant-la com una persona major.

Delfina ha treballat tota la vida. Quan va morir l'*abueleta* va anar sa mare a veure-la, perquè li havia escrit dient-li que la dona estava molt maleta. Un diumenge (eixia el tren a les sis del matí; [30 min.] a les nou ja estava en Vinalesa) l'*abueleta* va morir a la matinada, a les cinc o les sis del matí. Encara esperant a la funerària per vestir-la, l'*abuelet* i ella van anar a missa perquè deia que, per alguna raó, era millor si encara estava la dona de cos present; el xic estava en casa. A les nou sa mare encara va vestir a l'*abueleta*. Aleshores ella ja no volia quedar-se.

Era una casa de llauradors amb un corral grandíssim, al fons estava la quadra i el corral ple de gallines i pollastres; ella els feia el menjar. Als homes els duia l'esmorzar al camp. S'alçava a les sis del matí a pastar: de nit s'ho deixava tot *preparadet* a la cuina: per refrescar el rent, la farina *cernudeta*... Pastava i després es tornava a gitar, però quan s'alçava ja tenia la pasta bona. "*Promptet-promptet ja ho portava al forn*". Tenia el forn propet, després els portava l'esmorzar al camp amb una cistella, la *botelleta* del vi, la llimonada... era com la Caputxeta Roja. De vegades havia de dur també el dinar, en estiu amb un paraigües per protegir-se del sol. De casa als camps es veia tot, anava per sendes. Aixina era la seua vida.

Quan es va casar aquella xica ella ja no tenia raó d'estar i se'n va tornar a casa. Eixe estiu va ser festera a les Alqueries. Però tots els estius baixava a Vinalesa, un mes, dos mesos... Plantaven tomatar i anava amb Vicente, l'amo jove, a Burjassot-Godella a vendre tomates. "*Ell li feia: Va, pega un xillidot! -Pega-lo tu que eres l'amo! Dones, tomates! Eixiu, que són molt bones! Que estan acabades de collir!*". Eixien les dones a comprar les tomates, quan es buidaven les paneres se'n tornaven a casa. Eixien a les quatre del matí. Ell tenia una xiqueta xicoteta que

quasi va veure nàixer perquè la mare va passar l'embaràs molt mal, va passar amb ella els nou mesos i els tres mesos després de nàixer la xiqueta; per a ella són com les seues filles. D'una d'elles va ser padrina de boda i de pila.

Als tres mesos d'estar en casa, una vegada va faltar l'abueleta, [35 min.] "*l'abuelo només feia que enviar-me recaos de que tornara, que li feia molta falta*". Aleshores ja li havia passat la por i va tornar, i va estar fins que es va casar el net, quatre anys més. La dona i ella eren com germanes. Ara en té 55 i 15 *postradeta*, paralitzada d'un costat i sense poder parlar. Eren molt catòlics, festers de la confraria de la Mare de Déu, i quan els tocava la tenien ells. L'última vegada que la van tindre van estar anar a la festa, a la missa...

Quan va deixar Vinalesa, per Pasqua, va conèixer al que seria el seu home. El camp de futbol estava dalt de la carretera, el va fer Mossèn Juanito, el que va fer el primer carrer del Quadró i l'església. Conta que van posar la primera pedra de l'església però que no es feia res. Quan va arribar Mn. Juan van començar l'església i anava tot el poble a ajudar.

Ja instal·lada en les Alqueries la van buscar per treballar en un *almacén* de la família de *Filets*, i va acompanyar a l'ama a buscar set o huit xiques. Al final se'n van anar totes i es va quedar ella durant dos anys. A l'any següent van entrar sa mare i el germà. Al seu germà Paco li van deixar els *reixos* un martell, i estava molt content perquè li havien deixat una ferramenta per treballar a la fusteria de l'*almacén*.

A sa mare l'ha ajudat en tot el que ha pogut, i "*no s'ha quedat mai una perra per a ella. Ni pintar-se els llavis ni res, s'ha conformat en allò que ha tingut, si no més mudà ha anat menos, però sempre ben assedà*", no li dolia la faena, planxar i llavar. Sempre s'ho ha passat molt bé, ha tingut molt bones amiguetes.

Sa mare i ella sempre han sigut molt artistes, feien teatre. Encara té una obreta: *L'ombra del mal*, [40 min.] que li va donar qui feia d'apuntador en aquelles obres. És una obra que va fer ella i de la que encara recorda el seu text i el dels altres. A més a més cantava i canta en el cor. Ara van a fer *El fantasma de la òpera*, tenen molt bona directora.

En realitat Delfina no tenia ganes de res [*per la mort recent del seu marit*], però la filla la va animar i el capellà li va aconsellar que no s'ho deixara, "*Que diguen el que vulguen*". Dins de casa només feia més que plorar. El seu home era molt treballador, anava als salesians però no li agradava la teòrica. Volia ser mecànic, però com tenia un tio ferrer el van encaminar a la ferreria. S'alçava a les quatre del matí perquè els animals i els carros anaven a la prega i es *ficaven* molt de matí. Ell ferrava i *allussiava* les ferramentes del camp. S'alçava molt de matí i tornava molt tard. Des de sa casa, en un extrem del poble, Delfina sentia la *fragua* del carrer de Gràcia, on tenia la ferreria, a les deu de la nit, i sabia que al seu home se li faria llarga la faena. També tenia *colmenes*, es va associar amb un *colmener*, li agradava molt i de lluny ja sabia si hi havia cria en el quadre o si estava acabat de ficar. Quan no ha pogut fer el que feia "*ahí se li ha acabat tot*". Va tindre un infart a què va sobreviure durant vint-i-huit anys vivint molt bé, han gaudit i celebrat els 60 anys de casats. [45 min.] Diu que no es poden queixar, però que la seua vida ha sigut de treballar moltíssim. Ella anava per la senda al *almacén*, quasi no tenia temps ni per a dinar. Igual es gitava a les dos del matí, llavant, fent faena, netejant... A la sendemà de matí al magatzem de nou, per donar-los als fills el que ells no van poder tindre.

Té xic i xica; la xica va estudiar farmàcia, va fer pràctiques de laboratori i immediatament la van posar al front del laboratori amb condicions laborals molt bones. A la vegada estudiava el MIR,

ho va aprovar i li van donar plaça a Barcelona mentre feia l'especialitat. Allí la van ajudar molt, li van donar guàrdies des del primer any, que és una cosa que no es sol fer.

Anomenem a Batiste Balaguer, parlem del Replà i de com ella va ser batejada allí, i que anava a missa quan es feia al carrer.

Sobre la Segregació, conta que sa mare era "molt fan" i que el seu germà [Paco Llorens] estava a la Coordinadora. Va treballar molt, va anar a Madrid amb [Miguel] Blasco... Diu que ho van aconseguir gràcies a [Joan] Lerma. **[50 min.]** Des d'aleshores el poble ha canviat molt, diu que sovint algunes coses li costa reconèixer-les.

Ara al cor són com una família. Tenen molt bona professora: Lidon, la directora de la banda, que els ha embarcat en *El fantasma de l'òpera*.

Delfina té molt bon caràcter, ha sigut amiga de totes les quadrilles que hi havia al poble. A banda del seu treball a l'*almacén* anava a traure serradura dels racons de la ferreria. Tot pels fills, que ara es porten molt bé, com els nets. Els ha donat tot el que ha pogut i més, i son pare igual. I estan corresponent-ho. La filla és cap de laboratori a la Universitat Jaume I, i a més té plaça pròpia a l'Hospital General.

Parlem dels *apodos* familiars: per part del seu avi eren *els Coeters*. **[55 min.]** A son pare li dient *el Meliciano*, per herència familiar, perquè ell no era milicià de res. I el seu marit era Vicent *el Ferrer*, per la seua faena.